

Cognitieve aspecten van de defaecatie van de mens

DR. K GILL, HUISARTS TE ZWAMMERDAM

*Gewone dingen zijn veel buitengewoner dan buitengewone dingen.
Chesterton*

Er bestaat een groot verschil in sociale waardering tussen het begin en het eind van de ruim zes meter lange tractus digestivus. Daarom getuigt het van moed dat de Boerhaave Commissie voor Voortgezet Onderwijs een alledaagse primaire lichaamsfunctie van de mens, de defaecatie, tot onderwerp van een cursus heeft gemaakt. Wie verzekerde de Commissie zo'n scatologische belangstelling onder de medici, dat voldoende deelnemers bereid zouden zijn zich gedurende twee dagen in een excrementale sfeer te storten? Bestaat er wel behoefte aan scatologische vorming? Vragen, niet van belang ontbloot in een tijd, dat er nauwelijks sprake is van een, zoals de Engelsen zeggen, „frank acknowledgement of feelings” ten aanzien van de defaecatie.

Het onderwerp van deze dagen getuigt echter eveneens van realiteit. Alleen al de stoornis, die met acute diarree wordt aangeduid, staat – berekend per persoon en per dag (Peys) – in de Verenigde Staten van Amerika als tweede oorzaak van afwezigheid op het werk genoteerd.

Voor kinderen is diarree eveneens van grote betekenis. *Rohde* en *Northrup* berekenden de omvang van dit probleem in Azië, Afrika en Latijns-Amerika en kwamen daarbij voor 1975 op 500 miljoen gevallen van diarree, met een case-fatality rate van één tot vier procent, dat is gemiddeld de totale Nederlandse bevolking.

De Engelse huisarts *Hodgkin* berekende voor zijn praktijk, dat in honderd gevallen van banale diarree één ernstige oorzaak aanwijsbaar was. Bij bloedverlies per anum bedroeg de verhouding tussen banale en ernstige oorzaken echter één op twintig.

Voorts herinnert defaecatie ons aan hetgeen Freud de tweede ontwikkelingsfase, de anaal-erotische fase, noemde. Het van ons afgewende lichaamsdeel, de anale zone, of om met *Gerard Reve* te spreken, de geheime vallei, treedt in die periode op de voorgrond en verschaft het kind door ophouden van de ontlasting een lustgevoel (*Rümke*).

De beschavingsgeschiedenis is onverbreekbaar verbonden met de geschiedenis der geneeskunde. Wij kunnen ons afvragen hoe de wereld er nu zou uitzien als de cholera-pandemie, die in 1853 begon, er niet zou zijn geweest. Ruim een eeuw later

eist deze ziekte echter weer onze aandacht op, omdat naast de uitbreiding van de *Salmonella*-infecties sinds 1960 de endemisch in de Gangesdelta voorkomende *Vibrio Cholerae*, Europa bereikt.

Deze inleidende gedachten brengen mij ertoe de defaecatie van de mens te plaatsen in het kader van het medisch denken. Het contemplatieve element kan daarin niet achterwege blijven omdat wij ons bezig houden met de leer van het geestelijk wezen van de mens in betrekking tot zijn biologische structuur. Volgens *Van Dale* is dat de filosofische antropologie.

Taal en kunst

In de taal en de kunst is de mens een middel gegeven, waarmee een hoge graad van helderheid en gevoeligheid kan worden bereikt. Door de magische kracht van de kunst kan een tijdsbeeld worden gegeven, dat in de medische vakliteratuur slechts ten dele voorkomt.

„Gij zult”, aldus Deuteronomium 23:12-14, „buiten de legerplaats een plek hebben om u daarheen naar buiten te begeven; gij zult bij uw uitrusting een schopje hebben en, wanneer gij buiten gaat zitten, daarmee een gat graven en uw uitwerpselen weer bedekken . . . zodat Hij niets onbehoorlijks bij u ziet en Zich niet van u afwendt.” Op andere plaatsen in de Bijbel wordt op eufemistische wijze gesproken van „het bedekken van de voeten” door het ruime gewaad van de Oosterling (Richteren 3:24), van „zich afzonderen (1 Samuel 24:4) in de heimelijkheid” of van „te zijner plaatse”. Het Grieks

gebruikt hier echter het woord ἄφεδρον, hetgeen watercloset, abort of secreet betekent. Samenvattend kenmerkt het taalgebruik in de Bijbel over de defaecatie zich door het taboe, het verborgene, het heimelijke en het eufemisme.

Om in de sfeer van de Bijbel te blijven is het interessant het taalgebruik van Maarten Luther (1483-1546) aan een nadere beschouwing te onderwerpen. Deze kerkhervormer met zijn moralistische patriarchale vader, groeit op in een traditioneel, net, stipt gezin, dat beschouwd wordt als de ideale broedplaats voor de sterkste vorm van het Oedipuscomplex. Moeten wij dit gegeven correleren met het feit dat Luther zijn hele leven aan constipatie heeft geleden?

Wij weten door *Johan van Beverwyck* (1594-1652), de medische vraagbaak van de Gouden eeuw, hoezeer men in de zestiende eeuw was verlost van de schijnheilige taboes, die in de negentiende en de twintigste eeuw welig tierden. Luther schroomde dan ook niet, aan een goed gedekte tafel, in een van zijn beroemde Tischreden, aan zijn ijverig schrijvende studenten te dicteren: „Ik ben de rijpe stront, en zo is de wereld het wijde aarsgat . . .” In de volkse voorstellingswereld van Luther is het achterste het magische gezicht van de duivel. Volgens *Erikson*, waaraan deze gegevens zijn ontleend, is het al te simpel de anale en faecale obsceniteiten alleen te beschouwen als plompheden, die typisch voor Luther en zijn tijd waren. Veeleer moeten zij worden beschouwd als voorbeelden van het talent om de psychosomatische taal te begrijpen en om, als het ware met en door middel van zijn lichaam te converseren.

Wij verpozen nog een ogenblik in de zestiende eeuw bij *Pieter Breughel* (1525-1569). Deze schilder van het leven ontleent aan de tijd dat hij nog werd miskend als grootmeester, de bijnaam *Pieter den Drol*. Ik herinner u aan twee details uit het schilderstuk „De verkeerde wereld”, ook wel „De Vlaamse spreekwoorden” genoemd. Het eerste detail verbeeldt „Zij schijten alle twee door (of uit) één gat: Zij komen goed overeen” (*figuur 1*). Het tweede detail uit dit schilderij kreeg als beschrijving mee „Hij

Figuur 1. Pieter Breughel. Detail uit „De verkeerde wereld”.

Figuur 2. Uit: G. Wolters. Mozart-Kanons. Möseler Verlag. Wolfenbüttel, 1956.

KV 233 (KVE 382d)
Originaler Text nach Volksmund - nur die Anfangsworte überliefert
Textergänzung vom Herausgeber
Textunterlegung B: Härtel

schijft op de wereld: hij geeft er niets om; hij walgt ervan”.

De doofstomme schilder uit Kampen, Hendrick Avercamp (1585-1634) wijst ons in zijn „Groot wintergezicht” op het ijsvermaak in de Hollandse polder „maar ook op de kleine gebeurtenissen die in de verborgen hoekjes tussen de boerderijen plaatsvinden”.

Voor wat betreft de Orpheus van Salzburg, Mozart (1756-1791) ben ik er niet in geslaagd zijn muzikaal compromitterend vocabulair te plaatsen in een kader van de achttiende eeuw (figuur 2). Volgens Van Amerongen is hij „een man met een ongewone belangstelling voor de in- en uitgangen van de mens”.

Figuur 3. Titelblad Joh. van Beverwyck. Schat der Gesontheydt.

De biohistorie

Ik sprak u over het culturele taboe van de negentiende en de twintigste eeuw, dat de defaecatie van de mens omfloerst. Om ook nog niet verstrikt te raken in een deterministisch betoog over defaecatiestoornissen gaan wij te rade bij de biohistorie, bij Johan van Beverwyck (1594-1652), die te Leiden studeerde en promoveerde. Hij stelt ons door zijn Schat der Gesontheydt (1636) in de gelegenheid de zieke én de arts te zien in het patroon van hun tijd. Hij helpt bij het zoeken naar de ecologische en sociologische structuren die wij nodig hebben bij het afbakenen van begrippen en het interpreteren van defaecatiestoornissen. Zonder historische informatie zijn wij echter eveneens niet in staat tot een „total design” te komen.

Om bij onze collegae te beginnen, zij worden spottend kackbekijkers, piskijkers, pisbesieners en dreck-roerders genoemd. Het is de tijd van Hooft, Vondel en Cats. Zij hebben oog voor de werkelijkheid van het da-

gelijks leven, hetgeen in hun taalgebruik tot uiting komt.

In Frankrijk, aan het hof van Lodewijk XIV (1643-1715) gonst het van een „medicalising society”, die de stalen constitutie van deze koning bedreigt met zware purgeermiddelen, meer dan tweeduizend keer toegepast, terwijl de klisterspuit hem ettelijke honderden malen moest bevrijden van de onvoorstelbare hoeveelheden voedsel, die hij tot zich nam (Van Praag). Wij dienen daarbij te bedenken, dat in de eerste helft van de zeventiende eeuw de reiniging van de dikke darm door zetpil of clysmas een geweldige operatie betekende. Ik citeer: „Hier te lande plagt men vóór dezen groote zwa- righeid te maken, om een klisteer te laten zetten, ja men deed de vrienden daarover vergaderen, alsof de hals daaraan gehangen had. Nogtans is het 't allersachtste geneesmiddel”.

Voor een beeld van de sfeer van die tijd laat ik u een schilderij zien, „Het zieke vrouwtje” van Jan Steen (1626-1679), een geboren en getogen Leidenaar, schilder van volkstafelen, vriendelijk en moraliserend (figuur 4). Anton Pieck maakte een tekening, waarin zelfs het spoedeisend karakter van deze behandeling is te zien.

Bij de keuze van het purgeermiddel acht Van Beverwyck het nodig te letten op de con-

Figuur 4. Jan Steen. Het zieke vrouwtje.

stitutie van de patiënt, op zijn leefwijze en het jaargetijde. Zelfs de wind blijkt bij de keuze van het purgeermiddel nog van een zekere betekenis te zijn. Van Beverwyck blinkt hier uit door zijn interesse voor de mens en zijn socio-emotionele functie als arts, ook wel met „personal interest” aangeduid (Per-soon).

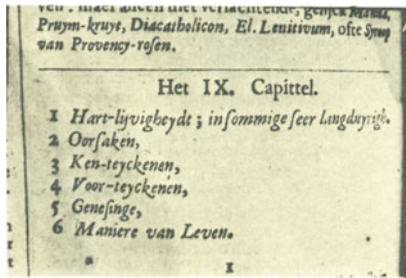
„Den Buyck-loop ofte Loslijvigheydt is dikwijls gesonder als ongesonder . . . maer wanneer sulks veel en langh aanhoudt . . . zoo de krachten verminderen, en de dermen werden daer door verzwack, en afgeschrappt. Waer uyt Persingh, Bloedganck, en dierghelijcke qualen voort-komen. Gheen minder perijckel konnen de Winden veroor-saken. Het welek de Keyser Claudius be-weeghde, om een Wet te maken, waer by yemant oock in maeltijden, het welck te voren onghoorloft was, soude vermoghen een wint te laten.

En onsen Erasmus schrijft dat de gene, die uyt schaemte een wint inhouden, meer letten op de beleeftheydt, als op de Gesontheyt: en raet als sulcx in gezelschap yemant over-komt, den selfden met gemaecten hoest te bedecken”. Exact als Van Beverwyck is, geeft hij een definitie van diarree, die kan wedijveren met de moderne versies (figuur 5). „Buyckloop, Los-lyvigheydt en is een ras afschieten van Spijse, en Dranck uyt den Maegh in de Dermen, en dan uyt het Li-

Figuur 5. Joh. van Beverwyck. Het V. Capittel. Schat der Gesontheydt.

Figuur 6. Joh. van Beverwyck. Het IX. Capittel. *Schat der Gesontheydt*.

chaem sonder verteert te zijn, zoo dat het bijna even-eens afgaet, als het ingenomen is . . .” „Tot de quaetsten Buyckloop wordt gerekend Roode-loop, ofte Bloetgangh”.

Ik zal u de gedetailleerde beschrijving van dit Capittel besparen, evenals die van de „Percing en de Plaagh, waer mede Godt de menschen straft, het pijnlijck ghebreck, het welck wy na de ghelijckenisse Speen, Anbeyen, Tacken, en de Vijgh-puysten noemen . . .”

Over „Hart-lijvigheydt” (figuur 6) schrijft Van Beverwyck het volgende: Sommige hebben dit van nature, dat sy maer alle drie vier daghen eens af en gaen. Dit ghebeurt mede dickwils, als men van Huys reyst, en sijn gewoonlijck gemack niet en heeft”. Als andere oorzaken worden vermeld: „quade Maniere van Leven, te weten, veel drooge, wrange, ofte t’samen-treckende Spijse, ghelijck droogh Witte-broodt . . . en de daer by Ledigheyt, lang op ’t Bedde te leggen, ende veel te Slapen”. Met de omschrijving van hardlijvigheid benadert Van Beverwyck onze eigentijdse definitie van obstipatie, de aanwezigheid van weinig, harde ontlasting, die moeilijk uit het darmkanaal te voorschijn komt.

Uit de zeventiende eeuw is een prent afkomstig, die ik u niet wil onthouden (figuur 7). De tekening is gemaakt door Harmen Ter Borch (1638-1677), door deskundigen beschreven als een niet onverdienstelijke schets uit het dagelijks leven.

De niet-medische literatuur en een schilderij van Gerard Dou

In de niet-medische literatuur treffen wij bij

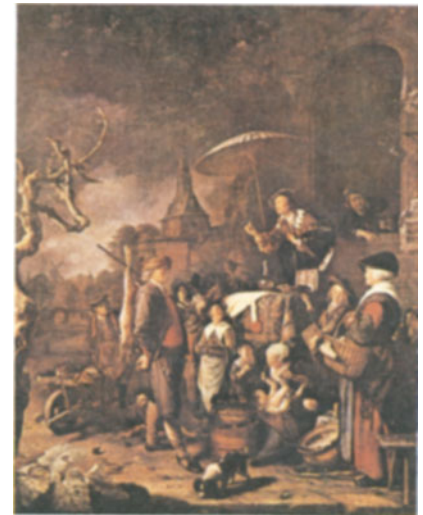
Figuur 7. Harmen Ter Borch. Twee studies van een man zijn behoefte doende.

Heinrich Böll, de Nobelprijswinnaar voor 1972 een krachtige, heldere uitbeelding aan over de defaecatie van de mens. Op onnavolgbare wijze beschrijft Böll zuster Rahel met de bijnaam Haruspica = darmschouwer. Met geestdrift en liefdevolle aandacht controleert deze zuster de jeugdige spijsvertering, zowel in vaste als in vloeibare vorm, van de meisjes van een internaat. De meisjes waren verplicht hun spijsverteringsproducten niet door te trekken naar het onzichtbare vóór Rahel ze had gekeurd. Zij deed dat met een rustige, diagnostische zekerheid, die de meisjes verblufte. In de meeste gevallen was voor Rahel een blik voldoende om de fysieke en psychische conditie van de betrokkene exact te kunnen aangeven, en aangezien zij uit de excrementen zelfs schoolprestaties wist te voorspellen, werd ze vóór de proefwerken gewoon belegerd. Er werd vermoed dat zij boekhield met exacte details. Nemen wij tweehonderdveertig schooldagen als jaarlijks gemiddelde, daarbij twaalf meisjes en vijf jaar gangdienst, dan kunnen wij gemakkelijk uitrekenen dat zuster Rahel circa 28.800 spijsverteringsprocessen statistisch heeft genoteerd en met behulp van trefwoorden heeft geanalyseerd; een verbaazingwekkend compendium dat waarschijnlijk als scatologisch en urinologisch document onbetaalbaar zou zijn. Tot zover het citaat.

Ik bespaar u de beschrijving van de atletiek en gymnastiek van de spieren van het onderlijf, die Böll aangeeft om tot de status van de papierlozen te komen. Toch nodigt de schrijver ons als het ware uit even stil te staan bij het feit, dat de ongecompliceerde urineweginfecties, die het meest bij vrouwen voorkomen, in de regel de door Escherich in 1886 ontdekte bacterium coli als verwekker vertonen, en waarvan er dagelijks ongeveer 10²² in het darmkanaal van de zoogdierpopulatie worden geproduceerd. Hoeveel vrouwen in zindelijk Nederland vegen de anaalstreek af in de richting van het orificium urethrae externum? Hoe dikwijls informeert de arts naar de hygiëne van dit kleine deel van het lichaam? Hoeveel tijd, pijn en geld aan antibiotica en diplides zouden wij kunnen besparen als de goede veegrichting wordt opgenomen in de zindelijkheidstraining en de gezondheidsvoorlichting en -opvoeding?

Gerard Dou (1613-1675), leerling van Rembrandt, toont in zijn schilderij „De kwakzalver” hoe de Leidse pannekoekbakster er niet voor schroomt tussen haar werk door even het achterste van haar kind schoon te maken in de verkeerde richting van Zuid naar Noord (figuur 8a en 8b). Emblematisch gezien niet een realistisch tafereel maar wederom een compositie die laat zien dat men in de zeventiende eeuw niet al te preuts was

Figuur 8a. Gerard Dou. De kwakzalver.

en . . . toen eveneens al in de verkeerde richting veegde. Böll zou hier, met de macht van het woord, in staat zijn de hartstocht van zuster Rahel voor spijsverteringskwesaties op ons allen over te dragen. Wij moeten het echter zonder Böll stellen en zien met een blik op de excrementen de graad van welbevinden van onze patiënten te kunnen bepalen. Wij zullen echter niet die hoogte van vakbekwaamheid halen die zuster Rahel heeft bereikt.

Antropologische aspecten

Op het eerste gezicht onderscheiden wij de stoornissen van de defaecatie in diarree en obstipatie. Dit onderscheid baseert zich op een symptoom en zegt nog niet alles over functie of dysfunctie, gezond of ongezond, normaal of afwijkend. Luisteren wij naar de socioloog, antropoloog en ethnoloog Margaret Mead, dan blijken de latmul en de Manus, stammen van hetzelfde ras in Nieuw Guinea, en levend onder gelijke klimatologische omstandigheden en met een gelijk dieet, zeer divergente defaecatiepatronen te vertonen. In de cultuur van de latmul is men trots op frequente, vrij dunne defaecaties. De Manuscultuur daarentegen schaamt zich voor deze verrichting en produceert betrekkelijk zelden in het verborgene harde scybala. Beide culturen zouden passen in ons schema van diarree en obstipatie, ware het

Figuur 8b. Gerard Dou. De kwakzalver (detail).

niet dat beide groepen hún wijze van defaeceren normaal vinden (*Stolte*).

Er zijn nog andere voorbeelden te vermelden. De Jains, een godsdienstige groepering in India, beschouwt zich als ernstig geconstipeerd als men niet iedere morgen ontlasting heeft. Hun voedsel bestaat voornamelijk uit vegetarische natuurproducten als vruchten, linzen en boter. De Westerse methode van reiniging met papier wordt als onrein beschouwd. Zij wassen, en daarvoor is de linker hand bestemd, die in het maatschappelijk verkeer dan ook onrein is. Miste men zijn linker hand en dat fenomeen kwam vroeger nog al eens voor, dan was eten in gezelschap van anderen uitgesloten.

Wat moeten wij denken van de Bantoes, die het liefst per dag drie vormloze hopen produceren? Vertoont hun defaecatiepatroon een correlatie met het feit, dat onder deze groepering geen coloncarcinoom voorkomt?

Taal of fenomenologie?

Moeten wij gaan denken over de taal van de defaecatie of de fenomenologie van de defaecatie als wij weten dat er volksstammen zijn waarbij de ontlasting identiek is met ontkrachten en ontmannen? Indien u meent, dat zo'n verhaal thuis hoort bij een ontwikkelingsvolk, hoe plaatsen wij dan het verhaal van Graham Greene, die vertelt, dat wanneer de deken van Lincoln, een neef van zijn vader, in zijn ouderlijk huis logeerde, de verdieping na het ontbijt verboden terrein was, omdat de goede man niet wilde, dat men hem uit de w.c. zag komen?

Begrippen

Elke wetenschap, aldus Spruyt, die er nog niet toe is gekomen haar hoofdbegrippen scherp te definiëren, verkeert nog in een zeer primitieve toestand. Deze uitdaging dwingt ons ertoe tot een zo nauwkeurig mogelijke omschrijving te komen van wat onder een normale, fysiologische defaecatie, alsmede onder diarree en obstipatie moet worden verstaan. Of moeten wij spreken van defaecatiepatroon of van defaecatiegedrag? Want wat is de invloed van de sociale goedkeuring of afkeuring, die de mens begeleidt op de weg van de luiers naar toilet? Hoe luidt de fatsoensmoraal? Is die in ons land dezelfde als in Noorwegen, waar zich achter enkele deuren naast elkaar evenzovele toiletten bevinden zonder afscheiding en waarnaar de gastvrouw of gastheer u minzaam begeleidt? Hoe komen wij tot begrippen? Situationeel zoals de volksgeneeskunde de gestoorde defaecatie tijdens de vakantie toeschrijft aan de verandering van lucht en water? Of zoals de soldatendarree in de loopgraven of de obstipatie op de ondersteek in het ziekenhuis? Of is het culturele aspect doorslaggevend? Dienen wij ons te bepalen tot de vorm, de

Figuur 9. Rien Poortvliet. De plee buiten - een kouwe bedoening.

passagesnelheid, de frequentie, het gewicht en de consistentie, de homogene kleur en samenstelling, of voeren wij eveneens begrippen in als de beheersing van de sfincter ani, de verontreiniging van de anus, het visuele aspect of de prikkeling van de nervus olfactorius?

Waarderingsgerichte ouders vinden hun kind „groot” als het defaeceert op het potje en leggen daarmee hun normen op aan het kind, ook al betekent het langdurig verblijf op de pot voor het kind alleen maar dissatisfactie en aversie. In dergelijke situaties wegen het beperkend normgedrag en het sociale werkelijkheidsmotief veel zwaarder dan het eigen defaecatiepatroon, dat een deel van de eigen identiteit kan zijn.

En wat denken wij bij de hokjes, die ook na de industriële revolutie hardnekkig bleven bestaan en die Rien Poortvliet voor ons heeft getekend (*figuur 9*)? Er is heel wat kou geleden, die misschien tot behoudzucht = hamsteren = obstipatie heeft geleid. Dit mechanisme, conservatieve genoemd, zou gericht zijn op het behoud van energie. In een trial van *Portis* en *King* komt dit verschijnsel in 44 procent van de door hen onderzochte bejaarden voor. Situationeel is het symptomencomplex gelijk aan de belastende defaecatie op de ondersteek. Ik acht het ook nog waarschijnlijk, dat in menig huisje van Poortvliet een patient delay is begonnen.

Deze overpeinzingen doen beseffen hoezeer de mens door het sociale milieu waarin hij opgroeit, wordt geconditioneerd en waardoor een gewoonte wordt gereguleerd tot groepsgevoonte.

Milieu interieur

Wij laten het milieu exterieur voor wat het is en richten onze aandacht op het milieu interieur. In de Westerse spijsverteringskanalen ontmoeten wij de welvaartsziekten zoals diverticulose, appendicitis, colontumoren en obstipatie. Zij hangen samen met de hoeveelheid en de aard van ons voedsel, met name met de onverteerbare koolhydraten. Burkitt wijst erop, dat in Oeganda diverticulose uiterst zelden voorkomt in tegenstelling tot Engeland, waar veel mensen aan

deze ziekte lijden. Deze volksziekte wordt bij eenderde van alle mensen boven de zestig jaar aangetroffen; boven de tachtig jaar is dat aantal toegenomen tot tweederde.

Hier en nu

Ik ben mij ervan bewust, dat ik fragmentarisch en hier en daar wat pragmatisch heb getracht te laten zien hoe de mens omspringt met zijn defaecatie en zijn faecaliën. Toen Koningin Elisabeth I een toilet aanschafte, gaf het volk nog de voorkeur aan de po, die veelal uit de bovenramen op straat werd geleid. In Frankrijk placht men daarbij „gardez l'eau” te roepen. Het Nederlandse tonnenstelsel betekende eveneens nog een straatgebeuren, omdat deze tonnen daar werden leeggegooid in de „wagen van Bol-doot”. De verplaatsing van de straat naar de lozing in het oppervlaktewater betekende geen verbetering voor de milieuvervuiling. Epidemieën van cholera, Salmonella- en Shigella-infecties waren daaraan niet vreemd.

In de veertiger jaren, toen de riolering reeds grotendeels was ingevoerd, werd de klok nog een keer teruggezet. In de Duitse concentratiekampen, waarover *Cohen* in zijn dissertatie schrijft, speelde zich wederom de individuele en maatschappelijke ellende af, die diarree veroorzaakt. Een beeld van deze tijd, tegen de achtergrond van wat reeds passeerde, krijgt perspectief.

Piero Manzoni (1933-1963), een veelbelovend, zeer jong overleden Italiaans kunstenaar, verkocht enige jaren geleden aan de musea van de wereld genummerde blikjes, voorzien van een banderol en gevuld met zijn faeces. Een soort recycling?

Richard Hamilton, kunstenaar te Londen, exposeerde vorig jaar in Amsterdam, Maastricht en Arnhem. Ik laat u enkele van zijn werken zien (*figuur 10 en 11*) en citeer uit de catalogus: „Een romantisch natuurgezicht waarin het lyrisch karakter gematigd wordt door een vulgariteit die er niet mee overeenstemt. De drol wordt louter aanleiding, een gestandaardiseerde verwijzing naar een andere realiteit”.

Onlangs verscheen het boek „Omgevingsvormgeving” van de Academie voor beeldende kunsten te Arnhem. Een van de studenten, Paul van der Hoek, behandelt daarin

Figuur 10. Richard Hamilton.

Figuur 11. Richard Hamilton. Een romantisch natuurgezicht.

zijn Poepprojekt voor het Velperplein in Arnhem. Zijn opdracht luidde: „Doe een onderzoek naar de normatieve aspecten van een ding en/of aktie, dat wil zeggen die normatieve aspecten die de verschijning van een ding en/of aktie over het algemeen kenmerken, met als doel het ding in een andere vorm terug te brengen in de alledaagse werkelijkheid”. „Onderwerp voor mijn studie was”, aldus Van der Hoek, „onze omgang met uitwerpselen. Wat mij daaraan boeit, is het taboe waarmee uitwerpselen in ons Westers cultuurpatroon omgeven zijn. Dit taboe diende als uitgangspunt voor mijn projekt en laat zich als volgt omschrijven: Over poep wordt niet gepraat, laat staan dat er naar gekeken wordt. Deze opdracht heeft mij de mogelijkheid geboden door middel van een goedmoedige provokatie dit taboe onder de aandacht te brengen. Ik heb betonnen hondebolussen als decoratie in het trottoir gelegd . . .”

Ik las u reeds iets voor uit het boek van Böll, Groepsfoto met dame. De lektuur van Jan Cremer, Erica Jong en Joseph Pujol-de Petomaan laat ik rusten. Wel herinner ik u aan de film *Le fantôme de la liberté*, waarin een gezelschap, gezeten op closetpotten, dineert. Of de cineast Bunuel hiermee heeft willen aantonen dat de gastrocolische reflex na een diner manifest kan worden, is mij niet bekend. *Van Beverwyck* vond de klisterspuit het allerzachtste geneesmiddel. Ik verschil hier van mening met hem, omdat de mens met zijn „ingebouwde” gastrocolische defaecatiereflex zijn doel kan bereiken met een glas water op de nuchtere maag. Deze reflex begint in het ganglion coeliacum en bereikt via het ganglion mesentericum superius, postganglionair het colon.

Een sprookje van Gerard Reve

Het geheim van de smid. Er was eens een jager en die ging uit jagen. Hij joeg de gehele dag, dat het een aard had. Maar hoe hij ook joeg, het lukte hem maar niet om enig wild te schieten. Eindelijk, laat in de middag, toen de zon laag aan de hemel stond, kwam hij aan een dal. En daar, vlak voor hem in een groen knollenland, daar zaten maar liefst zeven

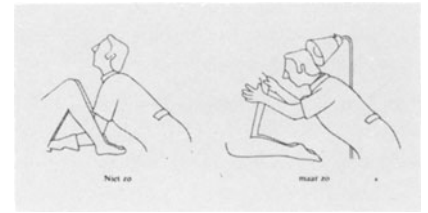
hazen. De oudste van de zeven hazen was de grootste, en die zat dus in het midden. Ons jagertje behoefde zich niet lang te bedenken. Gezwind greep hij naar zijn kogeltas, maar wie schetst zijn verbazing en teleurstelling toen hij bemerkte dat deze leeg was. Jullie begrijpen het al, hij had al zijn kogels verschoten. Nu was goede raad duur, maar onze jager verzaakte niet. Omdat hij een jager was, deed hij snel een schietgebedje en bad met grote aandrang. En ziet, zijn gebed werd verhoord. Het duurde niet lang of hij maakte zijn broek los, hurkte neder en scheet uit zijn eigen achterste een keiharde, lange, dunne drol, die precies zo dun was als een geweerkogel.

Terstond wist de jager wat hem te doen stond. Hij deed bliksemsnel kruit in zijn geweer, en deed in plaats van een kogel zijn eigen drol in de loop van het geweer. Het duurde niet lang meer of hij had aangelegd, gemikt en trekker overgehaald. Boem . . . ! klonk het door het dal, en de ongewone kogel suisde met duizelingwekkende vaart voort dat het een lieve lust was. En het volgende ogenblik trof de drol, die de jager uit zijn geweer had afgeschoten, de oudste van de zeven hazen precies midden op zijn voorhoofd, en spatte daar in duizend stukken uiteen. De jager had de vorige avond toevallig in de stad gegeten en daardoor verspreidde die uitelkaarspattende drol van de jager een verschrikkelijke stank.

Ja, jongens en meisjes, die grote lange drol die de jager als kogel gebruikt had, en die op het voorhoofd van de grootste haas in duizend stukken uiteenspatte, die maakte zo'n vreselijke stank, dat alle zeven hazen, de grootste en oudste inclusief, pardoes flauwvielen. Nu hoefde onze wakkere jagersman niets anders meer te doen dan alle zeven hazen in zijn weitas te stoppen. Voedje goed, wil ik maar zeggen. En als jullie je kleine, groeiende en ravottende lijfjes gezond willen houden, dan moeten jullie ervoor zorgen, dat je elke dag een flinke mooie bolus bakt. Dus niet alles mondjesmaat over de hele dag verdeeld, maar elke morgen of middag de hele uilebal ineens. Want, wie weet, krijgen jullie van Sint Nicolaas dit jaar allemaal een geweer!

Overzien wij deze, in het kort gereleveerde eigentijdse fenomenen, dan is de conclusie gerechtvaardigd, dat de kunstenaars, die de dingen eerder aanvoelen en scherper waarnemen dan anderen, het taboe van de defaecatie zien verdwijnen. Het is niet ondenkbaar dat met het verdwijnen van het culturele taboe de bereidheid van de arts, het rectaaltoucher toe te passen, weer toeneemt. Met onze wijsvinger kunnen wij, voor wat betreft het distale deel van de tractus digestivus, ongeveer tien centimeter onderzoeken. Wat wij hiermee aan symptomen en

Figuur 12. Niet zo maar zo. A. Zwaveling en anderen. *Oncologie. Stafleu's Wetenschappelijke Uitgeversmaatschappij b.v. Leiden, 1973.*

nosologische eenheden te weten kunnen komen is bij inventarisering een hele lijst; haemorrhoiden, de spanning van de sphincter ani, de paradoxale diarree, een rectum tumor, een lege ampul, bloed en slijm aan de handschoen, de kleur en de consistentie van de faeces, oxyuren, fissuren, fistels, perianaal eczeem, pijn en geur. Van alle colontumoren is meer dan vijf en veertig procent gelokaliseerd in het rectum en de anus. Van deze rectumcarcinomen is negentig procent door middel van een rectaaltoucher vast te stellen.

Derhalve: de vinger in de handschoen geeft vele vingervijzingen. Over het maximale profijt van die wijsvinger in de anus – de patiënt op de rug, staande of in knie-elleboog ligging – hoop ik in deze cursus de verlossende uitspraak te horen (figuur 12).

Ten slotte

Ik ben aan het einde gekomen van het scaatologisch aperiatiief van deze cursus. De defaecatie van de mens en de faeces als wegwerpproduct werden geplaatst in een biohistorisch, transcultureel en kunst-historisch kader. Deze kaders droegen bij tot de zienswijze dat aan verschijnselen als diarree en obstipatie een multifactoriële ontstaanswijze ten grondslag kan liggen. Het defaecatiëpatroon van Lodewijk XIV moest wel verschillen met dat van De aardappelers van Vincent van Gogh (1853-1890) uit 1885. Het taboe wordt, naast de ludieke grapjes in gezelschap, doorbroken door de scherpe waarneming van de kunstenaars. Die doorbraak is nog geen gemeengoed geworden. Dames en heren, Koningin Victoria leeft nog!

Afbeeldingen ontleend aan of ter beschikking gesteld door:

Beverwijck, Johan van. *Schat der Gesontheydt*. Jan Jacobsz Schipper, Amsterdam, 1652.
Boymans-Van Beuningen Museum, Rotterdam. Het zieke vrouwtje van Jan Steen. De kwakzalver van Gerard Dou. Poortvliet, Rien. *Te hooi en te gras*. Van Holkema & Warendorf. Bussum, 1976.
Rijksprentenkabinet, Amsterdam. Harmen

Ter Borch. Twee studies van een man zijn behoefte doende. Staatliche Museen, Berlin. Een detail uit „De verkeerde wereld” (De Vlaamse Spreekwoorden). Stedelijk Museum, Amsterdam. Schilderijen van Richard Hamilton.

De illustraties van deze voordracht werden mogelijk gemaakt door de medewerking van de directies van genoemde musea en door de heren R. Poortvliet en Gerard Reve voor het recht van reproductie van respectievelijk een tekening en een sprookje. Stafleu's Wetenschappelijke Uitgeversmaatschappij b.v. Leiden verleende toestemming tot het afdrukken van figuur 12.

De heer G. H. A. van Zijl, fotograaf te Alphen aan den Rijn, dank ik voor zijn hulp bij fotografische problemen.

Samenvatting. Cognitieve aspecten van de defaecatie van de mens. Er bestaat een groot verschil in sociale waardering tussen de gebeurtenissen aan het begin en het einde van de ruim zes meter lange tractus digestivus. In de Bijbel wordt op heimelijke en eufemistische wijze over de defaecatie van de mens geschreven. In de zestiende en de zeventiende eeuw bestaat er ten aanzien van deze dagelijkse bezigheid een grote openheid. Het zou onjuist zijn de anale en faecale obsceniteiten van die tijd uitsluitend als plompheden te beschouwen. Zowel in de schilderkunst als in de letterkunde en de medische literatuur blijkt, dat men niet leefde in de schaduw van de normen, maar oog had voor de werkelijkheid van het dagelijks leven. Zo hier en daar tierde zelfs „medicalizing society” welig. Het grote aantal soorten klisterspuiten kon wedijveren met de vele soorten verlostangen, die voor de Tweede Wereldoorlog in omloop waren.

Antropologische aspecten van de defaecatie, door Margaret Mead bestudeerd, geven een dimensie aan de definities van diarree, obstipatie en aan wat onder een normale defaecatie kan worden verstaan. Om tot een harmonisatie van de definities te komen is een brede oriëntatie noodzakelijk.

Elk cultuurpatroon is gekenmerkt door

een aantal aspecten en elementen. Tot die aspecten worden gerekend de gedragsgewoonten, de zeden en waarden-systemen, de gedragsnormen en de nationale tradities. Onder de elementen kan men rangschikken de kunst, de godsdienst, de wetenschappen en de voorzieningen (Ten Have). Enkele van deze aspecten en elementen worden aan een nadere beschouwing onderworpen, zowel vanuit de historie gezien als vanuit de eigentijdse fenomenen.

Summary. Cognitive aspects of human defaecation. There is a marked difference in social appreciation between the events at the beginning and those at the end of the more than six metres of digestive tract. The Bible describes human defaecation in secretive and euphemistic terms. This daily activity is quite overtly regarded, however, in the sixteenth and seventeenth centuries. It would be an error to regard the anal and faecal obscenities of that era exclusively as uncouthness. The paintings as well as the literature and the medical writing of that time show that, rather than living in the shadow of the norms, people had an open mind for the realities of day-to-day life. In some places, „medicalizing society” flourished. The assortment of syringes used to give enemas was almost as large as the assortment of obstetrical forceps available prior to World War II.

Anthropological aspects of defaecation, studied by Margaret Mead, lend special dimensions to definitions of diarrhoea, constipation and what can be called normal defaecation. To achieve a harmonization of the definition, broad orientation is required.

Every cultural pattern is characterized by various aspects and elements. The aspects include behavioural customs, mores and value systems, standards of behaviour and the national traditions. The elements include the arts, religion, sciences and facilities (Ten Have). Some of these aspects and elements are discussed in some detail, with reference to both historical and contemporary phenomena.

Amerongen, M. van (1976) Vrij Nederland 37, nummer 3.

Beverwyck, Johan van. Schat der Gesont-
heydt. Amsterdam, 1652.

Böll, Heinrich. Groepsfoto met dame. El-
sevier Amsterdam-Brussel, 1973.

Boom, B. K. (1962) Ned. T. Geneesk. 106,
1815.

Cohen, E. A. Het Duitse concentra-
tiekamp. 4e druk. H. J. Paris, Am-
sterdam, zonder jaartal.

Erikson, Erik H. De jonge Luther. Een psy-
choanalytisch en historisch onder-
zoek. N.V. De Arbeiderspers, Amster-
dam, 1967.

Hodgkin, K. Towards earlier diagnosis. Liv-
ingstone, Edinburg/Londen, 1973.

Nederlands Huisartsen Instituut. Continue
Morbiditeitsregistratie Peilstations.
Jaarverslag 1970.

Persoon, J. M. G. Veranderingen in de pa-
tiënt-huisarts relatie. Academisch
proefschrift. Dekker & Van de Vegt,
Nijmegen, 1975.

Peys, F. Oorzaken en behandeling van
diarree. Janssen Pharmaceutica Ne-
derland, 1976.

Portis, S. A. en J. C. King (1952) J. Amer.
med. Ass. 148, 1073.

Praag, M. M. van (1964) Specimina Spe-
cia 5, 21.

Proosdij, C. van. Het spijsverteringska-
naal bij bejaarden. Stafleu's Weten-
schappelijke Uitgeversmaatschappij
n.v. Leiden, 1966.

Reader's Digest. Vreemde verhalen, bi-
zarre feiten. Amsterdam-Brussel,
1976.

Reve, Gerard. De taal der liefde. Polak &
Van Gennep Uitgeversmaatschappij
n.v. Amsterdam, 1972.

Rohde, J. E. & R. S. Northrup. In: Acute
diarrhoea in childhood. Ciba Founda-
tion Symposium, Amsterdam, 1976.

Rümke, H. C. Levenstijdperken van den
man. 2e druk. N.V. De Arbeiderspers,
Amsterdam, 1939.

Sinaasappel, M. en W. H. H. Tegelaers.
Chronische obstipatie bij kinderen. In:
Het Medisch jaar 1977. Bohn, Schelte-
ma en Holkema, Utrecht, 1977.

Stolk, A. Johan van Beverwyck, zijn werk
en zijn tijd. Philips-Duphar Nederland
b.v., Amsterdam, 1973.

Stolte, J. B. Constipatie. In: De ziekten van
de spijsverteringsorganen. Elsevier
Publishing Company Amsterdam,
1958.